

3. Железняк І.М. Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонаддніпрянського Правобережжя. – К.: Наук. думка, 1987. – 204 с
4. Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. – К.: Наук. думка, 1973. – 238 с.
5. Карпенко Ю.А., Сергеев Ф.П., Смольская А.К., Колесник В.А. Инославянские компоненты в топонимической системе юга Украины// Слов'янське мовознавство. – XI Міжнародний з'їзд славистів. Братислава, 30 серпня – 8 вересня 1993 р.. Доповіді. – К.: Наук. думка, 1993 – С. 185-200
6. Лучик В.В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоград, 1996. – 235 с.
7. Лучик В.В. Ілююмовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоград, 1999. – 104 с.
8. Міжетнічні зв'язки в українській антропонімі ХУІ ст. (“Реєстри всього Війська Запорозького” 1649 р. і мовно-територіальні контакти)/ Відп. ред. А.П. Непокупний. – К.: Наук. думка, 1989. – 151 с.
9. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. – М.: Мысль, 1984. – 653 с.
10. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь. – М.: Мысль, 1966. – 509 с.
11. Ономастика України та етногенез східних слов'ян/ Відп. ред. І.М. Железняк. – К., 1988. – 227 с.
12. Отин Е.С. Избранные работы. – Донецк: Донеччина, 1997. – 470 с.
13. Словник гідронімів України/ Гол. ред. К.К. Цілуйко – К.: Наук. думка, 1979. – 783 с.
14. Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины. Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация. – М.: Наука, 1968. – 289 с.
15. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4-х т / Пер с нем и доп. О.Н. Трубачева. – 2-е изд., стереотип. – М.: Прогресс, 1987. – Т.3. – 832 с.
16. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь русского языка: в 2-х т. – М.: Рус. язык, 1993. – Т.2. – 560 с

Світлана Медвідь-Пахомова (Ужгород)

СЛОВ'ЯНСЬКА АНТРОПОСИСТЕМА І ЦЕРКВА

The article deals with one of the reasons of different anthroponimic formulae forming in modern Slavonic languages. Threelexeme anthroponimic formulae stabilization with east Slavs is accounted for undulating penetracion of Christianity to uncient Rus.

Загальновідомим є факт, що особливості віросповідання мають значний вплив на антропонімію народу, накладають свій особливий відбиток на репертуар імен, адже з давніх-давен люди ототожнювали ім'я з його носієм. Порівняння списку імен, що вживаються православними, католиками і мусульманами, дає цікаві результати, особливо коли порівнювати іменний репертуар споріднених мов. Так, деяке зростання вживаності християнських імен у болгарській антропосистемі починає відчуватися лише з ХУ ст., і це тільки як реакція на турецьке панування та запровадження ісламу. Турецькі завойовники позбавили самостійності місцеві слов'янські церкви і підпорядкували їх константинопольському патріархові, який, окрім суто релігійних, здійснював стосовно балканських слов'ян і деякі політичні функції. Він надавав турецьким властям інформацію про чисельність християн для оподаткування, збирав данину на користь духовенства, вершив суд, проводив асиміляторську політику [3: 124]. Очевидно, саме таким станом речей і можна пояснити збільшення християнських імен у болгар не при встановленні християнства, а значно пізніше, - як наслідок поширення влади грецької церкви.

Але такий підхід - аналіз співвідношення різних етимологічних імен у зв'язку із впливом церкви - не дозволяє виявити глибших наслідків цього впливу на антропонімійну систему і сприймається виключно у площині іменного репертуару.

Шукаючи відповідь на запитання, чому у східних слов'ян діє трилексемна формула офіційного іменування [див. 5], ми розуміємо, що однозначно пояснити цього неможливо. Але одна з причин, і мабуть, головна, пов'язана, на наш погляд, із особливостями прийняття християнства. В історичній антропонімії [6, 7, 10, 12] вже зверталася увага на вищі темпи християнізації східнослов'янського іменника у порівнянні з південно- та західнослов'янським. «Серби донні зберігають стародавні імена осіб, що в інших народів були витіснені іменами християнського календаря. Болгари в цьому плані майже цілком схожі на сербів... За теперішнього часу чехи більше використовують слов'янських, національних особових імен, ніж християнських. У поляків, незважаючи на найбільш могутній вплив католицизму на це слов'янське плем'я, сума слов'янських імен, що обертаються у вжитку, дорівнює кількості імен християнських... Що ж до руських слов'ян, то вони менше всіх уживають свої народні імена, отож на тисячу з лишком християнських імен, що обертаються у них, слов'янських імен припадає не більше 12-ти», - писав 1867 року російський священник М.Морошкін. Говорячи про сліди язичництва в іменах карпатських українців, П.П.Чучка наголошує, що «найзапопадливішим ворогом поганських імен тут, як і на інших східнослов'янських землях, виявилася православна церква. Те, що зробила зі слов'янськими язичницькими іменами вона, не зробили ані болгарська, ані сербська метрополії. Адже на території тих метрополій давні язичницькі імена слов'янського походження завжди мали ідеальні умови розвитку (...). Навіть католицька церква в Польщі, Чехії, Словаччині, Хорватії, Словенії, а пізніше протестантизм не стерилізували слов'янський язичницький іменник від слідів язичництва так завзято, як це робилось на території Росії, України та Білорусії» [10:180].

Служителі культу у давньописемних східнослов'янських джерелах називають себе винятково християнськими іменами, що в цьому контексті є досить логічним і зрозумілим. Рідкісні відхилення від цієї норми - як виняток, що тільки підтверджує загальне правило, фіксуються лише на периферійних землях Київської Русі, наприклад, **Рудь, свящ. Псковській, 1343** [Мор.]. У світлі цього дещо незвично (для східних слов'ян) сприймається номінація, приміром, сербських священників XIV ст. за допомогою слов'янських імен. У сербів вищезазначена східнослов'янська закономірність не діє. Пор.: **поп Шорнякъ, поп Обрадъ, поп Боудакъ, поп Дранко Побратовиъ, поп Миля, поп Бориславъ, поп Храниславъ, поп Дранко Воиславъ XIV ст.** [2]. Виникає запитання: чому ж тоді серби та болгари, які також прийняли християнство від Візантії, не зазнали такого жорсткого тиску на обмеження у використанні народних імен, як східні слов'яни? Відповідаючи на це запитання, Р.Маросвич відзначає, що сербська православна церква не насаджувала примусово християнських імен, оскільки побоювалася ісламізації [4:186].

Чому ж сучасний репертуар імен українців, росіян та білорусів такий бідний на одвічні слов'янські імена (1-2 %) - хоча б у порівнянні з іменниками інших православних слов'ян? Причини цього явища досі здаються загадковими, а його наслідки практично не досліджувалися.

П.П.Чучка вважає, що «масове видалення з офіційного (а згодом і побутового) вжитку кількох тисяч язичницьких імен давніх слов'ян і запровадження на їх місце кількох сотень імен візантійсько-християнського календаря є чи не єдиною перемогою православної церкви в її антропонімійній діяльності на Русі» [10, 177]. Але, на наш погляд, інтенсивність християнізації колишнього язичницького іменника східних слов'ян мала значно глибші наслідки. Вона спричинила не тільки витіснення безмежного багатства споконвічних слов'янських імен кількома десніками найуживаніших християнських; але й призвела до розшарування іменника протягом кількох століть на офіційний та неофіційний; до переходу переважної частини слов'янських імен як язичницьких у ранг прізвиськ. Насамкінець,

збіднення іменника і стало головною причиною встановлення у східних слов'ян трилексемної антропонімоформули. Але чому вона діяла тільки серед східних слов'ян?

Причини такої високої питомої ваги християнських імен у східнослов'янському іменному репертуарі ховаються, на нашу думку, у хвилеподібному поширенні християнської релігії серед східних слов'ян. Загально визнана дата офіційного прийняття християнства як державної релігії князем Володимиром у 988 р. більш як на століття відстає від першої спроби християнізації Київської Русі. Про це свідчать ряд джерел. Вагомі докази цього дає археологія, у Києві і взагалі на землях полян знайдені поховання, що датуються IX - X ст.ст. і мають усі ознаки християнського похоронного обряду. Крім того, існують історіографічні докази: у першій половині X ст. було укладено договір князя Ігоря із Візантією, котрий від імені Київської Русі підписали не тільки язичники, але й християни; руські християни присягали в київській соборній церкві св. Іллі; княгиня Ольга - бабуся князя Володимира - була християнкою, прийнявши цю релігію у Візантії. І всі ці факти датуються значно раніше, ніж відома дата офіційного хрещення східних слов'ян князем Володимиром.

В іноземних джерелах відсутні свідчення про хрещення Русі у 988 р. 1888 року, у зв'язку з 900-літтям традиційно відомої дати хрещення Русі князем Володимиром, Ф. Фортисський здійснив спеціальне дослідження, аби показати, як ця дата відображена в європейських хроніках [див. 11]. Результат дослідження був приголомшливий: жодних свідчень про хрещення Русі наприкінці X ст. в польських, чеських, угорських та німецьких документах. Більше того, жодних відомостей про акт хрещення східних слов'ян у православних джерелах - болгарських і візантійських. Під відомою нам датою хроністи згадують різні, навіть дуже дрібні події, а про акт хрещення Русі мовчать. Це можна пояснити тільки тим, що 988 року Київська Русь вже була відома у світі як християнська держава.

Першу спробу загальної християнізації було здійснено каганом Аскольдом у 60-і роки IX ст. На користь цієї дати в історичній науці існує ціла система доказів [див. 1, 8, 9]. Найповнішим серед них є енцикліка патріарха Фотія, котрий власноручно здійснював цей акт. Звертаючись до східних церков, залежних від константинопольської патріархії, та підкреслюючи успіхи православ'я, патріарх Фотій у період між 863 і 865 рр. писав: «Не тільки болгари звернулись до християнства, але й той народ, про який багато і часто говориться і який перевищує інших грубістю та звірством, тобто так звані руси. Підкоряючи сусідні народи та через не надмірно загордившись, вони підняли руку на Ромейську імперію. Але тепер і вони змінили епіську і безбожну віру, в якій колись перебували, на чисте християнське вчення, увійшовши до числа відданих нам і друзів, хоча незадовго до цього грабували нас і виявляли неприборкану зухвалість. І в них запалнялася така жадоба до віри і реаніст, що вони прийняли пастира і з великим стиранням виконують християнські обряди» [Фотію епистолаи.- London 1864, 178.- Цит. за: 1: 57].

Утвердження християнства у східних слов'ян - дуже складний процес. Він проходив кілька стадій і тривав протягом кількох століть. Спонтанне проникнення християнських ідей у середовище язичницьких племен, спорадичне введення нової віри окремими східнослов'янськими володарями, перше офіційне хрещення Русі при князі Аскольдові, втрата новим віровченням функції державної релігії 882 року, гостра боротьба християнства і язичництва в X ст., протягом якого три спалахи антихристиянського терору чергувалися з періодами релігійної толерантності, - усі ці етапи передували другому і кінцевому проголошенню християнства державною релігією Русі. Отже, задовго до реформи князя Володимира християнське вчення на Русі було добре відоме, і не тільки на рівні окремих осіб, але й у загальнодержавному масштабі.

Перше прилучення Київської держави до християнства тривало до 882 р., а після вбивства Аскольда, коли перемогли проязичницькі верстви суспільства, східні слов'яни ще на одне століття поринули до «язичницької ночі». У світлі вищезгаданого стає зрозумілою жорсткість християнізації руського іменного репертуару внаслідок другого залучення

східних слов'ян у лоно православної церкви. Очевидно, гіркий досвід прилучення русів до нової релігії примушував верхівку церкви і суспільства рішучіше боротися з усіма проявами язичництва, у тому числі й в антропонімічній сфері. Різде звуження споковічного іменника через запровадження нових християнських імен призвело в кінці XIII ст. до масової тезоіменності. Поширення з XIV ст. найбільш уживаної дволексемної антропонімоформули *особове ім'я + патронім*, яка наповнювалася обмеженим числом християнських онімів, не рятувало ситуацію. Тому на відміну від своїх західних і південних сусідів, східні слов'яни продовжили пошук найбільш прийнятної способу ідентифікації особи, розширюючи межі іменування за рахунок третього компонента.

Якщо у східних слов'ян перехід до вживання християнських імен у масовому порядку починався з кінця X ст., то у західних слов'ян, що перебували під впливом Римської церкви, аналогічний процес здійснювався в середині XVI ст. Згідно з рішеннями відомого Тридентського собору (1545 - 1563), дитина при народженні обов'язково мала дістати християнське ім'я. Так, до цієї події - у XV і першій половині XVI ст. - серед хорватів зустрічалися поряд із слов'янськими й християнські імена, але вони ніколи кількісно не переважали. З кінця XVI ст. народні імена зустрічаються менше. Особливо чітко це виявляється по поколіннях дітей, що народилися після Тридентського собору [13: 165]. Я. Юранчиц також відзначає, що у словенців і хорватів сучасна система патронімів і матронімів, утворених від календарних імен, почала розвиватися лише після Тридентського собору [14: 217-228].

Таким чином, звуження і збіднення іменного репертуару, що, природно, супроводжувало не рішення, проходило у західних слов'ян майже на п'ять століть пізніше! Отож вихід із ситуації, за якої багато осіб мають однакове ім'я, настав у західних слов'ян, а також частини південних (що перебували під впливом католицької церкви) значно пізніше, ніж у східних слов'ян. Це стало відчутним фактором для формування і функціонування антропонімоформул у масовому масштабі

Література

1. Брайчевский М.Ю. Утверждение христианства на Руси. - Київ: Наукова думка, 1989.
2. Ивић П., Грковић М. Дечанске хрисовуље.- Нови Сад, 1976.- 350 с.
3. История южных и западных славян. Курс лекций.- М.: МГУ, 1979 - 592 с.
4. Мароевић Р. Словенски антропоними Ономастолошки прилози, 1984, № 5, с.183-195.
5. Медвидь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 1999.
6. Моршкин М. Славянский именованослов, или собранне славянских личных имен в алфавитном порядке. - СПб, 1867.
7. Роспанд С. Структура и классификация древневосточнославянских антропонимов (имена). Вопросы языкознания, 1965, № 3, с. 3-21.
8. Рыбаков Б.А. Древняя Русь: Сказания. Былины. Летописи. - М.: АН СССР, 1963. - 362 с.
9. Рыбаков Б.А. Предпосылки образования древнерусского государства // Очерки истории СССР. III - IX вв. - М., 1958.
10. Чучка П.П. Сліди язичництва в антропонімії українців Карпатського регіону. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. Київ: Наукова думка 1992, с.176-183.
11. Фортинский Ф.Я. Крещение князя Владимира на Руси по западным известиям. Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца - 1988.- Кн.2.
12. Budziszewska W. Imiona ochrone Słowian bałkańskich. Onomastica, 1989, № 34, s.237-244.
13. Šupuk A. Antroponimna građa XV. Stoljeća iz šibenskih matrikula Sv.Marije i Sv. Duha. Onomastica Jugoslavica.8.- Zagreb, 1981 - S.137-169
14. Jurančič J O priimkih pri južnih Slovanih. Slavistična revija.-Ljubljana, 1977.- S.27-39.